

5. TOPLUMUN ORTAK DEĞERLERİ

Etığın toplumsal kökenleri, toplumsal kurumların değer yargılarına dayanır. Toplumun ortak değerleri, insan davranışlarını iyiye yönlendirmeyi amaç edinmiştir.

Toplumun ortak değerleri şöyle sıralanabilir:

- a) Dürüstlük (söze bağlı kalmak, beklentileri gerçekleştirmek),
- b) Doğruluk (gerçeği söylemek, yalan söylememek)
- c) Başkalarının hakkını yememek,
- d) Emanete sadakat,
- e) Sırları açıklamamak,
- f) Karşısındakinin güç durumundan yararlanmamak,
- g) Acısı olanın acısını paylaşmak,
- h) Yardımlaşma,
- i) Dayanışma,
- j) Sıkıntıların aşılmasında yardımcı olmak,
- k) Kimseye zarar vermemek,
- l) Zarara uğrayana yardımcı olmak,
- m) Başkaları için yararlı olmak.

İnsan doğruları; din, doğa, mantık, hukuk, gelenek, görenek ve adetler yanında insanların adaletsizlikle ilgili pratik deneyimlerinden çıkarlar. İnsanlar bu kaynaklara dayalı ilkelerin doğru olduğunu kabul etmekle birlikte, bunlara aykırı davranabilmektedirler.

İnsanlar yanlış kavramında doğru kavramından daha kolay uzlaşabilmektedirler. Örneğin, adaletsizlik, kolayca tanımlanabilirken, adaletin tanımlanması daha güçtür. İnsan doğruları, insan yanlışlarından gelir. Hangi değerlerin benimseneceği, diğer kimselere nasıl davranılacağı, kişinin diğer kişilere karşı sorumlulukları etik meselesidir.

Etik anlayışın temeli ailede atılır, okulda şekillenir, yaşanan toplumsal düzende son halini alır. Etik, akıl yoluyla oluşturulan sistematik bir girişimdir.

Olaylar karşısında bireyler etik ya da etik dışı davranmayı tercih edebilirler. Toplum, doğru davranışların yanında, yanlış davranışlarında karşısında yer alarak gerekli tepkiyi vermelidir. Tepkisizlik, kötü davranışların engellenmesinin etkisini azaltır.

Ülkeler arasında çeşitli farklılıklar olmasına karşılık, iyi/doğru olarak ifade edilen düzgün davranışlar, giderek ortak özellik olmaktadır. Etik ilkelerin evrensel olmak özelliğinden dolayı uluslar arası kuruluşlar, etik değerleri sistemleştirmek ve yazılı hale getirmeye çalışmaktadırlar.

Etik değerler, etik davranışın çerçevesini belirler. Bunlar dört grupta toplanabilir:

- a) Ödev
İnsanın işgal ettiği rolden beklenen davranışlardır.
- b) Erdem
İyi bir insanı tanımlayan özelliklerin tümüdür.
- c) İlke
Davranışları biçimlendiren temel doğrulardır.
- d) Toplumun çıkarı
Toplumun genelinin yararına olan her türlü eylemdir.

6. ETİK TARİHİ

Etik, değişim geçiren toplumların yapılarına ve o yapılardaki değerlere göre anlamlar kazanan ilkelerden oluşur.

6.1. Eski Yunanda Etik

Ahlak, düşünce tarihi boyunca tartışılmıştır. Ahlaklı olmanın temelinde hangi ilkelerin bulunduğu ya da bulunması gerektiği, hangi davranışların ahlaka uygun yani iyi, hangilerinin ahlakdışı yani kötü oldukları eski Yunandan günümüze felsefenin konusu olmuştur. Etik alanı, felsefenin bir dalı olduğundan, tarih boyunca filozofların dikkatini çekmiştir. Sokrates'e (MÖ 469-399) göre erdemlerin tamamı bilgi sahibi olmaya bağlıdır. Erdem, toplum çıkarlarını, kişisel çıkarın üzerinde tutmaktır. Bilgi, insanları doğru eyleme, bilgisizlikte yanlış eyleme götürür. Bu nedenle ahlaki eylemlerin kaynağı bilgidir. Hoş ve yaşamı acısız kılan işler güzeldir. Her güzel olan iş ise iyi ve yararlıdır. İnsanın kötüyü iyiye üstün tutması doğasına aykırı olduğundan, kimse kötüyü isteyerek yapmaz. İnsanın iyiyi kötüden ayırabilmesi onun erdemli ve bilgili olduğunu gösterir. Bilgi, erdemdir. Bilgiyi, bilimin gösterdiği yolu izleyen insan, iyi ve mutlu olur.

Platonun'un (Eflatun) (MÖ 422-347) etiği, mutlulukçudur. Platon'a göre en yüksek iyi, mutluluktur. Platon, mutluluğu ve iyiyi incelerken, bireyi değil, toplumu gözönünde bulundurmuştur. En yüksek iyi, bilgi ve hazzın, ölçü, güzellik ve doğruluğa göre birleşmiş bir karışımıdır. İnsan, erdemli olduğu ölçüde özgür olup, böyle bir insanın ruhunu, aklı yönetir. Aklı egemen olan kişi mutlu, dengeli ve huzurludur. Platon'a göre doğruluk en yüksek erdemdir. Platon'un ahlakı, toplumsal ahlaktır.

Aristoteles'in (MÖ 384-322) etiğine göre bazı eylemler insanları, insan için iyi olan şeye yaklaştırdıkları için yapılmalıdır. Yani ahlakta iyi, insan için iyi olan şeyle sınırlıdır. Yaşamın amacı mutluluktur. Mutluluęa ulaşmanın dört ilkesi:

a) Haz b) Onur c) Zenginlik d) Kendini düşünceye vermektir.

Mutluluk, akla uygun eylemle elde edilir.

Kant'a (1724-1804) göre, kendisinden önceki bütün ahlaki yaklaşımlar, bir yarar düşüncesinden hareket ettikleri için noksandır. Kant'ın etik anlayışı, insanlarda iyi niyetin ortak bir nitelik olduğu düşüncesine dayanır. Kant, etiği örneklerden türetmenin, etiğe yapılabilecek en kötü hizmet olduğuna işaret etmiştir. Bir örneğin, model olabilmesi için ahlaklılık ilkelerine göre yargılanması gerekir. Ahlak, deneyimlerin ya da çıkar gözetmenin etkisinde kalmaksızın, ancak aklın ilkelerinin üzerine temellendirilebilir. Kant'ın ahlakında, "öyle davranmalıyım ki, tercihin, bir evrensel yasa olsun" anlayışı vardır. Tarih boyunca, filozoflar, akıl yürüterek, olayları çözümlmek, varsayımları sorgulamak yönüyle, etik tartışmaların daima içinde olmuşlardır.

6.2. Dünyada İş Etiğinin Geçmişı

İş ahlakının geçmişı antik çağlara kadar uzanmaktadır. Eski Yunan ve Roma'nın yazar ve filozofları para kazanma hırsı ile yalan dolana başvuru, toplumu yolsuzluklarla bozacak faaliyetler diye ticari faaliyetlere sıcak bakmamışlardır. İş ve çalışma gibi el emeğine dayanan alanlar köle ve aşağı sınıfların özelliğı durumundaydı.

Antik çağda Yahudilik, serveti Allahın bir lütfu olarak görüp, servet oluşturma genel ahlaka aykırı olmadığını kabul ediyordu. Yahudi hukuku, faizi yasakladığı için ticari işlemler etkilenmekteydi. Yahudi, Yahudi kardeşinden faiz almazken, Yahudi olmayan birisinden alabiliyordu. Faiz yasağına karşı, kar ortaklığına dayalı sözleşmeler yapıyordu.

İş ve çalışma yaşamında, dinlerde etkili olmuşlardır. Hindistan'daki Zerdüşt dini mensupları olan iş adamları, dürüstlük ve iş ahlaklarıyla bilinir. Hindistan'ı İngilizlerin işgalinde, orada yaşayan Parsileri, İngilizler güvenilir iş ortağı olarak görmüşlerdir. Zerdüştlükte, daha fazla hayır işleri yapılabilmesi için servet birikimi teşvik edilmiştir.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde kilise, zenginlik ve ticarete şüpheyle bakmış ise de ticaret faaliyetlerini, para hırsı, sahtekarlık ve lüks tüketime dikkate edilmesi kaydıyla, ahlaki bulmuşlardır. Hıristiyanlık, ticareti, başkalarının ihtiyaçlarını gidermeleri yönünden bir hizmet olarak görmüş ve Hıristiyan tüccarların bir dine mensup olsun olmasın herkese karşı dürüst olmalarını ve aynı iş ahlakı kurallarını uygulamalarını istemiştir. Orta Çağda faiz yasağı, yani borç verilen miktardan fazlasını istemenin yasak olması, kilise ile finans dünyası arasında gerginlik yaratmıştır. Bu gerilim, protestan reformcular tarafından ortadan kaldırılarak, faiz hakkı meşru sayılmıştır. Faiz yasağının İngiltere'de 1854 yılında kaldırıldığı bilinmektedir.

İslam dininin, iş ahlakı ile ilgisi, dinin ortaya çıkışıyla başlamıştır. Kuran-ı Kerim ve Hadisler iş ahlakı konusunda hükümler içerir. İslam dinin peygamberi de bir tüccar olup, islamiyet, iş ve ticari faaliyetleri teşvik etmiştir. Faiz yasağı islamiyette de yer almaktadır.

İş ahlakıyla ilgili çalışmalara, 1900'lü yılların başından itibaren sosyalist akımın güçlenmesiyle beraber Amerika ve Avrupa'da başlanmıştır.

Liberal ve sosyalist hareketler arasındaki tartışmalar, işletmecilikte ahlaki değerlerin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu kapsamda; tekel karları, kadın ve çocukların çalışma koşulları, işçilerin tazminatları, finansal rakamların doğruluğı gibi hususlar tartışılmıştır.

1900'lü yılların başlarında verilen ticaret ahlaki derslerinde, iyi bir işletmeciliğın ahlaki temelleri, bazı mesleklerde (gazetecilik, muhasebecilik, hukukçuluk gibi) ahlaki durum üzerinde durulmuştur.

Gelişen teknoloji karşısında karşılaşılan sorunları da kapsayacak şekilde iş dünyası için ahlaki kurallar ortaya konmuştur.

1920’den 1950’ye kadarki süreçte, refahın bölüşülmesi devletin ekonomiye müdahalesi üzerinde iş ahlakı tartışmaları yoğunlaşmıştır. Bunun yanında ABD’nde iş ve meslek ahlakı ilkelerinin belirlenmesi, ticarete standartların geliştirilmesi, aldatıcı reklamlardan kaçınma, bankerler, sigortacılar ve avukatlarla ilgili sorunlar konu edinilmiştir. Bu dönemde, batıda mevcut mesleklerin yanında mühendislik ve yöneticilikte ortaya çıkmış, yöneticilik, işletme sahipliğinden ayrılmıştır.

Bu süreçte meslek ahlakı ilkeleri oluşturulmuştur. İş ahlakı konuları kişisellikten, firmanın iş ahlakı noktasına gelmiştir. 1920 yılında İngiltere’de kurulan Endüstriyel Yönetim Enstitüsü ile iş ahlakı disiplini, işletmecilik kapsamında değerlendirilerek, ilahiyat, felsefe ve iktisattan bağımsız duruma gelmiştir.

Artık iş ahlakı dersleri, işletmecilik eğitimi veren kurumların dersleri arasında yer almaya başlamış, iş ahlakı konusunda 1921 yılında “Bankacılık ve İş Ahlakı” isimli ilk iş ahlakı kitabı ABD’nde yayınlanmıştır.

1950 yılından itibaren ABD ve Avrupa’da ekonomik faaliyetler artmış, yığın üretim yapan büyük firmalar ve uluslararası şirketler ortaya çıkmıştır. İşletme yönetimi kompleks bir yapı almış, pazarlama, insan kaynakları yönetimi, halkla ilişkiler, yeni işletme fonksiyonları olmuştur. Tüketici hakları, reklamlar ve satış geliştirme teknikleri ele alınmıştır. 1960’lardan başlayarak iş ahlakı alanında yapılan çalışmalar artmıştır. ABD’nde üniversitelerde iş ahlakı dersleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Avrupa’da iş ahlakı çalışmalarında, teoloji bağlantısı görülmüştür. Sanayileşmenin gelişmesiyle paralel olarak kirlenme, nükleer atıklar gibi çevresel sorunlar ele alınmaya başlanmıştır. Yaşam kalitesinin, iş etiğine endeksli hale geldiği şeklinde bir bakış açısı oluşmuştur.

1970’li senelere gelindiğinde ABD’nde işletmecilik okullarının yarısında iş ahlakı dersleri verilmeye, iş ahlakı merkezleri açılmaya başlanmıştır.

Bu dönemde firmaların sosyal sorumlulukları üzerinde durulmuştur. İş ve çalışma sosyolojisiyle ilgili kavramlar ele alınmıştır. Firmaların uyması gereken ahlaki kurallar ortaya çıkmaya başlamıştır. İşletmeler, toplumsal imajları ile ilgili olarak daha duyarlı hale gelmişlerdir.

1980’den itibaren örgütler ve firmaların toplumda önemli roller üstlenmeleri, iş ahlakının önemini artırmıştır. Bu yıllarda devletin ekonomiye müdahaleden uzaklaştığı ve rekabetin öne çıktığı söylenebilir. Uluslar arası iş ortamında geçerli uygulamalara ihtiyaç duyulmuştur. ABD’nde çok sayıda büyük işletmede 1980’li yıllarda “etik ilkeler”, etik komiteleri, etik programlar oluşturulmuş ve yüksek lisans programlarında etik dersi okutulmaya başlanmıştır. Etik kavramı genel çerçevesinden çıkarak, iş etiği kavramı gündeme gelmeye başlamıştır.

İş ahlakı konusunda uluslar arası organizasyonlar kurulmaya başlanmıştır (örneğin, Hollanda'da 1987 senesinde Avrupa İş Ahlakı Örgütünün kurulması). Fortune 500 listesinde yer alan işletmeler, etik ya da sosyal komiteler oluşturmaya başlamışlardır.

1985 den itibaren iş ahlakı konusunda uluslar arası akademik dergiler yayınlanmaya, iş ahlakıyla ilgili alan araştırmalarının sayısı artmaya başlamıştır.

Son 30-40 yılda iş etiği dünyada gittikçe önemini daha fazla hissettiren bir seyir izlemiştir. 1970 yılından itibaren özellikle ABD'nde tüketim sonra da üretim sürecinde iş etiği, iş hayatının temel konularından olmaya başlamıştır. Örneğin ünlü spor malzemeleri markası Nike'ın üreticisinin, Uzak Doğu'daki tesislerinde çocuk yaştaki işçilerin çalıştırılması, ürünlerinin ABD ve Avrupa'da boykot edilmesine neden olmuştur. Bazı firmaların, finansal raporlarını hileli olarak açıklamaları da, iş etiğinin önemi konusunda dikkatleri çekmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde, iş ahlakı çalışma yaşamında ilgisiz kalınmayacak bir duruma gelmiş ve kurumsal düzenlemelere gidilmiş, pek çok ülkede üniversitelerde ders olarak okutulmaya başlanmış, iş etiği araştırma merkezleri kurulmuş, yayınları, toplantılar yapılmaya başlanmış, konu uluslar arası örgütler ve platformlarda daha fazla yer bulur duruma gelmiştir.

6.3. Türkiye'de İş Etiğinin Geçmişi

Türkiye'de iş etiğinin tarihçesi incelendiğinde, eski Türklerde bu konuda inanç sistemleri ve törelerin etkili olduğu görülür. Türkler islamiyeti kabul ettikten sonra Kurani Kerim ve Hadislerin iş ahlakıyla ilgili pek çok hükmünün, sözüne güvenilir tüccar olmayı, dürüst ticaret yapmayı vurguladığını görmüşlerdir.

Selçuklu İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorlukları'nda faaliyet gösteren, ileriki konularda üzerinde durulan Ahilik Teşkilatı, esnaf ve sanatkarlar için etik ilkeler ortaya koymak yanında sosyal ve ekonomik hayata ait prensipleri de belirtmiştir. Avrupa'da, Osmanlı tüccarları ile ticaret tesis edilmiştir. Bir zamanlar Londra Ticaret Odası'nın en görünür yerinde şu anlamda bir tavsiye levhası asılmıştır: "Türklerle alış-veriş et yanılmazsın". Hollanda Ticaret Odası'nın toplantılarında oylar eşit çıkınca, Osmanlılarla alış veriş olan tüccarın oyu iki sayılır, onun dediği olurdu. Osmanlı tüccarları bu derecede güvenilir ve dürüsttü.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki merkezi yönetim, asker ve sivil bürokrasinin gücü ekonomik ve ticari faaliyetlerin etkinliğini ve gelişmesini yavaşlatmıştır. Batıdaki sanayileşme ve sermaye birikimi karşısında Osmanlı İmparatorluğu yeterli uyumu gerçekleştirememiş, gerekli ekonomik dönüşümü zamanında yapamamıştır.

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla birlikte, ülkeyi ekonomik olarak kurmak için başta sanayileşme olmak üzere ekonomik konulara önem verilmiş, özel sektör ortaya çıkmış, 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi yapılmış, 1924 senesinde sanayinin finansmanı amacıyla İş Bankası kurulmuş, 1927 yılında Sanayi Teşvik Kanunu çıkartılmış ve bu gelişmelerle girişimciliğin destekleneceği ortaya konmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Krizi ve bunun başta tarım olmak üzere ekonomideki ağır etkileri, ekonomik kalkınma ve ekonomik hayatın devlet öncülüğünde yürütülmesi sürecini başlatmıştır. Devlet Bankaları, Kamu İktisadi Teşekkülleri ile devletin ekonomideki ağırlığı belirginleşmiştir.

Dış ticaretle ilgili lisans, kota, kambiyo uygulamaları, özel sektörü, devlete daha bağımlı duruma getirmiş, özel sektöre kuşkuyla bir bakış ortaya koymuştur.

1950'li yıllardan itibaren çok partili döneme geçiş, BM, Nato gibi uluslar arası organizasyonlara katılım, Marshall Planı ile ABD ile ilişkilerin güçlendirilmesi, ekonomide liberal anlayışa kaymayı gerektirmiş, özel sektör ve girişimcilik önem kazanmıştır. Girişimcilere kredi vermek üzere Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştur.

1960 Askeri Müdahalesi ile Türkiye 1963 yılından itibaren Planlı Kalkınma Dönemine girmiştir. Bu dönemde, Kalkınma Planları devlet için yaptırımı olan, özel sektör için yol gösterici nitelikte olup, ekonomik sistem karma ekonomidir.

Özel sektörün, devlete bağımlılığının artması, kamu yönetiminde etik dışı davranışları (partizanlık, kadrolaşma, iltimas, rüşvet, yolsuzluk gibi) artırmıştır. 1970'li yıllardaki bu yapı, sendikaları, sivil toplum örgütlerini ideolojik bir yapılanmaya itebilmiştir. Devlet-sivil toplum ilişkileri, sivil toplum örgütlerinin yönetimine, devlete yakın grupların gelebilmeleri eğilimi ile kısa vadeli kazançlara yönelimi artırmıştır. Holding tarzı ekonomik birleşmeler de, devlet-özel sektör ilişkilerini etkilemiştir.

24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları ile ihracatı teşvik etmeyi, özelleştirmeyi, devleti ekonomi içerisinde küçültmeyi hedef alan piyasa ekonomisi sistemine geçilmiştir. 1990 yılından itibaren Gümrük Birliğine katılım, Avrupa Birliğine giriş süreci, uyum için önemli değişikliklerin yapılmasını gerektirmiştir.

Bütçe dışı fonların oluşturulması, şeffaflığın sınırlı kalması, yolsuzluklar, denetim ve hesap sormadaki yetersizlikler, yargı sürecinin uzun olması, rüşvet ve kayırmacılık, yeniden yapılanmadaki yavaşlıklar nedeniyle İSKİ skandalı, banka hortumlama gibi pek çok istenmeyen olaylar ortaya çıkmıştır. Ekonomideki kayıt dışılık olumsuz etkilerini daha fazla hissettirmiştir.

Bu yapı, yabancı yatırımcılar tarafından, yatırım kararlarında endişe duymalarına ya da yatırımdan vazgeçmelerine sebep olabilmektedir. Enflasyondaki artışlar zaman zaman ciddi ekonomik sıkıntılara neden olurken, ekonomiyi zora sokan gelişmeler arasında kamu harcamalarının artışı, kamu destekleri, bütçe açıkları yerini almıştır.

2000’li yıllarda, işle ilgili tüm faaliyetler etik ile ilişkilendirilmeye başlamıştır. İş etiği konular, giderek çeşitlenmeye başlamıştır. Türkiye’de küresel işletmelerin sayılarının artışı ile iş etiğine, dikkat çekici bir ilgi ile karşılaşmıştır. Bir çok işletmede etik komiteler ve etik kodlar oluşturulmaya başlanmıştır.

Bu tablo ”temiz toplum” ihtiyacını geniş kitlelere iyice hissettirmiş, etik davranışların önemi günden güne artmaya başlamıştır. Etik konusunda örgütlenmeler başlamış, 2000 yılında İstanbul’da “Etik Zirvesi” yapılmış, üniversitelerde İş Etiği Dersleri verilmeye başlanmıştır.

2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası, siyasetin ekonomiye müdahalesini azaltacak önlemler alınması ve özelleştirmelerin hızlandırılması, özelleştirilen sektörleri denetleyecek bağımsız düzenleme ve denetim kurulları oluşturulması (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, Devlet İhale Kurumu gibi) tarzı uygulamalar görülmüştür.

2004 yılında “Kamu Görevlileri Etik Kurulu” kurulmuş, 2005 yılında kamu görevlileri için etik davranış kuralları 18 maddede ortaya konmuş ve yaptırımlar belirlenmiştir. Bu etik düzenlemede TBMM üyeleri, Bakanlar Kurulu üyeleri, Türk Silahlı Kuvvetleri, yargı, üniversite mensupları kapsam dışında bırakılmıştır. Türkiye’de iş etiği ve sosyal sorumluluk konularının kurumsallaşması 2000’li yıllarda başlamıştır. Bunda 1995 yılında çıkartılan Tüketicinin Korunma Yasası da etkili olmuştur. Akademik, örgütsel ve firma düzeyindeki iş etiği çalışmaları gittikçe artmaya başlamıştır.